

Войтович П. П.,
доктор філософії в галузі права, професор МКА,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО, РОЗВИТОК І ВИБІР ДЕРЖАВИ: ХТО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ?

Анотація. Стаття присвячена аналізу міжнародного права як права співробітництва і розвитку, питанням реалізації його норм державами як основними суб'єктами міжнародного права у процесі здійснення їх зовнішньої політики, яка є формою прояву державної волі і являє собою вибір держави в тому числі в питаннях розвитку і співробітництва. Автор приходиться до висновку, що політика як вибір у вирішальному ступені визначає напрям розвитку міжнародного права.

Ключові слова: міжнародне право, міжнародне право розвитку, розвиток, співробітництво, вибір, держава, право вибору, зовнішня політика, політика, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Питанням сутності міжнародного права, його співвідношення з політикою та зовнішньою політикою зокрема приділялась і приділяється значна увага. Останнім часом чимало вчених говорить про трансформацію міжнародного права в міжнародне право розвитку, пояснюючи причини цього та визначаючи саме право розвитку по-різному.

Дослідженням цих питань, які не тільки не втрачають, а набувають усе більшої актуальності, займалось і займається багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Так, щодо зовнішньої політики завжди актуальні праці І.І. Лукашука, Д.Б. Левіна, М. Мальського, П.А. Циганкова, Ю.Д. Ільїна та інших. Питанням міжнародного права розвитку присвятили свої дослідження Ж. Тускоз, М. Флорі, А. Пелле, Вираллі, Н. Якубовська та ін. Теоретичну модель феномену вибору дослідила у своїй дисертації Н.О. Васильєва.

Мета – дослідження міжнародного права з позиції феномену вибору, з позиції вибору держави, що здійснюється уповноваженими органами і репрезентує державну волю.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне право, в тому числі міжнародне право розвитку, право співробітництва з позиції вибору держави, що здійснюється певними органами держави чи політичними діячами в тому числі у процесі здійснення зовнішньої політики держави, не розглядалось.

Відомо, що міжнародне право є самостійною системою права, яка складається з юридично обов'язкових принципів і норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з метою забезпечення мирного співіснування та міжнародної співпраці.

Але чи обирають насправді держави мирне співіснування і міжнародну співпрацю, чи обирають держави розвиток, і хто здійснює цей вибір? Чи має міжнародне право за мету розвиток людства? Чи є воно правом розвитку?

Вважаємо, що ці питання потребують дослідження і пояснення, що і є метою даної статті. Міжнародне право – це система юридичних принципів і норм договірної і звичаєвої

характеру, угод, що виникають у результаті взаємодії (співробітництва) між державами і іншими суб'єктами міжнародного спілкування і регулюють відносини між ними в цілях мирного співіснування [1].

Міжнародне право як результат суспільної практики, з'явившись як спосіб усвідомлення людьми (групами, класами) свого матеріального інтересу, особливо у зв'язку з міжнародними відносинами, що постійно змінюються, здійснювало і здійснює величезний вплив на розвиток держав і народів, а в епоху глобалізації міжнародне право є необхідним інструментом управління суперечливим і водночас єдиним світом.

Об'єктом правового регулювання міжнародного права є міжнародні відносини – відносини між державами як суб'єктами міжнародного права [2]. У ці відносини держави вступають через об'єктивну взаємозалежність. У міру поглиблення, розвитку і надання цим відносинам стабільності на певному етапі вони приймають правову форму.

Сучасне міжнародне право як право миру має за мету розвиток людства.

Міжнародне право є сукупністю юридичних норм і інститутів, що регулюють відносини в міжнародному співтоваристві з метою встановлення в ньому миру, справедливості і сприяння його розвитку [3].

Саме тому сьогодні багато хто говорить про трансформацію міжнародного права в міжнародне право розвитку.

Як пише Вираллі, міжнародне право розвитку відображає трансформацію, яку зазнає міжнародне право в цілому, перехід від права мирного співіснування (класичного міжнародного права) до міжнародного права співробітництва [4].

У зв'язку із цим вважаємо, що Моріс Флорі та Аллен Пелле справедливо ототожнюють міжнародне право розвитку з міжнародним правом. Міжнародне право розвитку, на їх думку, надає міжнародному праву цілеспрямованості. В якості мети виступає боротьба з економічною відсталістю та досягнення слабозвинутими країнами справжньої незалежності [5], а також перетворення чинного міжнародного права на активний інструмент скорочення нерівності в розвитку [6].

Право розвитку об'єднує всі норми, спрямовані на міжнародне сприяння розвитку [7]. Міжнародне право розвитку – це новий вимір міжнародного права, це спосіб перегляду міжнародного права.

Рівень розвитку міжнародних відносин характеризують відповідні наміри держав щодо розвитку в тому числі в питаннях зміцнення демократії і прав людини.

Такі наміри держав реалізуються і шляхом їх зовнішньої політики, адже зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рів-

новаги між ними, розвиток цих систем. За одним із визначень, міжнародні відносини зрештою і складаються із сукупності зовнішніх політик держав.

З появою держави, тобто універсальної політичної організації, що діє на основі адміністративно-територіального поділу і громадянства та здійснює за допомогою спеціалізованого апарату управління, арбітрування та легальний примус [8], виникла необхідність у співпраці та спілкуванні з іншими державами в діяльності, що виражає загальний курс держави в міжнародних справах (у зовнішній політиці). Зовнішня політика є однією з найважливіших функцій держави, що визначає її сутність, адже функціонування і розвиток будь-якої держави як суб'єкта міжнародного права і міжнародних відносин не може відбуватися без зовнішніх зв'язків з іншими суб'єктами міжнародного права. Це об'єктивна необхідність існуючого суспільного розвитку.

Сполучаючи і підпорядковуючи інтереси суверенних держав, інтереси всього людства і окремих його частин, зовнішня політика була і залишається вельми подвійною; в ній знаходять своє віддзеркалення ідеалістичні уявлення про справедливий устрій світу, жорсткий практичний розрахунок владних еліт, що відрізняють потреби своїх країн, що породжуються ситуацією, яка складається, від перспективних цілей перетворення світового порядку.

Зміст політики, об'єктивно зумовлений волею народу (громадянського суспільства), фактично опосередковується його повноважним інституційним представником – державою. Це пояснюється тим, що значна частина внутрішньої і зовнішньої політики держави регулюється за допомогою права, законотворчого процесу, винесення політико-правових рішень, які являють собою вибір, впроваджуються в нормативній формі та спираються на міжнародно-правові принципи.

Оскільки зовнішня політика є діяльністю держави, вона не може бути відокремлена від політики внутрішньої, більш того, вона є похідною внутрішньої політики.

У цілому зовнішня політика залежить від ступеня адаптації держави до середовища, в якому діють подібні до неї, від співробітництва, кожна з країн керується переважно власними національними інтересами, тому необхідне поєднання цих інтересів, їх певне врахування.

Убачається, що за своєю суттю і соціальними цілями зовнішня політика повинна відігравати роль особливого і необхідного компонента державної політики, сприяти закріпленню і забезпеченню політичного вибору країни, санкціонованого волею народу і прийнятого його політичними лідерами.

Кожна держава – суб'єкт міжнародного права – проводить на світовій арені свою зовнішню політику, але здійснюють це уповноважені на те державні органи зовнішніх зносин. І вони повинні бути визнані в даній якості міжнародним правопорядком. Саме вони здійснюють вибір, керуючись певними інтересами та залежно від існуючих умов. У зв'язку із цим варто звернутися до думки Ю.Д. Ільїна, який стверджує, що політика і право знаходяться в постійній взаємодії. Це процес, і він об'єктивний. Поза політичним життям право стає безжиттєвим, а насправді кожна норма повинна обслуговувати саме життя. А політику і правову систему вчений називає «сестрами-близнючками» [9].

Із цих позицій можна стверджувати, що зовнішня політика є формою прояву державної волі, реалізацією права вибору держави.

Загалом питання щодо вибору та права вибору є складним і дискусійним. Це пов'язано з багатоаспектністю поняття «права» та відсутністю єдності в розумінні категорії «вибір».

Вибір розуміється у взаємозв'язку процесу прийняття рішень та об'єктивації результату даного процесу (самого рішення).

У філософії «вибір» розглядається через поняття «воля» і «свобода». Свобода людської волі виражає активну, цілеспрямовану, перетворюючу роль людини по відношенню до детермінуючих обставин, індивідуально неповторне відображення об'єктивних причин у людській діяльності. Свобода волі – це і свобода бажання, і свобода вибору поведінки, і відсутність примусу.

Вибір – це розумова, свідомо-вольова діяльність суб'єкта з визначення варіанта поведінки в певній сфері та об'єктивація її результату в діянні суб'єкта.

Засноване на свободі волі право вибору виступає найважливішою стороною соціального (в тому числі правового) регулювання поведінки людей.

Вибір проявляється у процесі реалізації правових приписів, під час поєднання волі держави з волею окремих суб'єктів права, в тому числі щодо взаємодії держави з іншими суб'єктами міжнародного права.

Отже, однією зі сфер реалізації права вибору є зовнішня політика, що проводиться державою та її уповноваженими суб'єктами.

Різні держави і різні регіони мають різний рівень стратегічних переваг, які укорінилися ще на ранньому етапі існування і формують досвід держави, і певною мірою потрапили під вплив із боку філософських, політичних, культурних і пізнавальних характеристик держави і її еліти. Завжди варто пам'ятати, що міжнародне право спрямоване на співпрацю між різними правовими культурами, на їх спільний та індивідуальний розвиток, їх симбіоз.

Основні завдання зовнішньої політики – це зміцнення суспільного устрою держави шляхом зміцнення її положення в системі держав, а також захист на міжнародній арені інтересів всього народу. Отже, основна мета – це розвиток держави, народу, вирішення глобальних проблем сучасності, чого неможливо досягти без співпраці, без обмежень свого суверенітету, в тому числі на користь повноважень міжнародних організацій та інших міжнародних інституцій, шляхом прийняття відповідних міжнародно-правових норм, а тому міжнародне право цілком можна вважати правом розвитку, правом співробітництва.

Ефективність міжнародного права як права всеосяжної безпеки і колективної відповідальності держав перед людством, як права розвитку, припускає конструктивну співпрацю учасників міжнародного спілкування у вирішенні двох основних завдань, а саме забезпечення функціонування того механізму підтримки миру, яким міжнародне співтовариство вже володіє, а також вироблення нових правових норм.

Саме політика є домінуючою сферою соціального життя суспільства і значною мірою визначає сучасне міжнародне право як право розвитку.

У демократичному суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. Загальними засадами демократичної політики є: оптимальне сполучення універсального і національного; гуманістична спрямованість, подолання насильства і злочинності; моральність та патріотизм. Вважаємо, що ці характеристики є в тому числі характеристиками розвитку.

Разом із тим ступінь забезпеченості основних завдань зовнішньої політики, ступінь забезпеченості інтересів держави все більшою мірою залежить від її відносин з іншими країнами. Незалежні держави не розвиваються у вакуумі, вони взаємодіють один з одним і виступають суб'єктами політики більш високого рівня – світової політики, тобто держави діють у сфері міжнародних відносин.

Міжнародні відносини виступають тим простором, на якому стикаються і взаємодіють на різному рівні (глобальному, регіональному, багатосторонньому і двосторонньому) різні сили: державні, військові, економічні, політичні, суспільні і інтелектуальні [10].

Як зазначає А. Мурадян, усі міжнародні відносини можна поділити на два основні типи: відносини суперництва і відносини співпраці [11].

І хоча зовнішня політика, дійсно, є курсом держави, її вибором, але сьогодні такий вибір варто спрямовувати саме на співробітництво, взаємодію суб'єктів міжнародного права, адже сама по собі сучасна міжнародна система виключно складна. Наявність на світовій арені різних центрів сили, культур і цивілізацій не підлягає сумніву. Головне питання полягає в тому, які висновки роблять із цього державні діячі і дипломати, як вони використовують цю обставину в зовнішньополітичних цілях.

Усі країни повинні бути зацікавлені в стабільній системі міжнародних відносин, що засновується на принципах рівноправ'я, взаємної поваги і взаємовигідної співпраці і інших принципах міжнародного права. Ця система покликана забезпечити надійну безпеку кожного члена світової спільноти в політичній, військовій, економічній, гуманітарній і інших сферах.

Проте з тих або інших причин держави далеко не повно використовують потенціал міжнародного права. Як справедливо відзначає І.І. Лукашук, багато з них, у тому числі і великі, не поспішають з його прогресивним розвитком і, перш за все, з удосконаленням механізму його функціонування [12].

Міжнародне право засновується на добровільному обмеженні суб'єктами своїх прав і виконанні взятих на себе зобов'язань. Держави обирають певну поведінку, виходячи зі своїх політичних міркувань та переваг. Політика значною мірою визначає зміст процесу здійснення права, застосування його на практиці. Це зовсім не автоматичний процес, а процес свідомої людської діяльності [13]. Як регулятор суспільних відносин право як у цілому, так і в окремих його частинах завжди виконує певне політичне завдання.

Певні політичні завдання виконують і уповноважені представники держави, і зараз мова не йде про те, чи мають вони право здійснювати вибір за всю державу, народ, в їх (чи ні) інтересах. Оскільки міжнародне право розглядає в якості свого суб'єкта і учасника міжнародних відносин не державні органи або окремих посадових осіб, а державу в цілому, то можна стверджувати, що в держави є право вибору, і цей вибір вона (держави) здійснює через уповноважених суб'єктів.

Цілком доречним вважається і питання про те, чи мають право лідери великих держав вирішувати долю світової спільноти шляхом визначення основних напрямків світової політики, адже їхній вибір репрезентує, перш за все, їхні власні інтереси.

Утім, як зазначається у праці Г. Гегеля «Філософія права», «істина про право, моральність, державу така ж стара, як відкрито дана в публічних законах, публічній моралі, релігії,

та загальновідома. Ґрунтом права є взагалі духовне, і його найближчим місцем та вихідною точкою – воля, яка вільна, так що свобода складає її субстанцію. Право полягає в тому, що наявне буття взагалі є наявним буттям свободи волі. Держави – загальна та об'єктивна свобода, що залишається такою і у вільній самостійності особливої волі. Цей дійсний і органічний дух а) народу, проходячи б) через відносини один до одного особливих духів різних народів, в) отримує дійсність та відкривається у всесвітній історії як загальний світовий дух, право якого є найвищим. Зовнішнє державне право виходить із взаємовідносин самостійних держав, тому те, що є в ньому в собі і для себе, отримує форму повинності, тому що його дійсність залежить від різних суверенних волей» [14].

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що будь-яка зовнішня політика є спробою адаптувати національну суспільно-політичну систему до міжнародної, а загалом можна стверджувати, що вона спрямована на досягнення та підтримання динамічної рівноваги між ними [15], тобто розвитку, чого неможливо досягти без тісної співпраці.

Політика як вибір у вирішальному ступені визначає напрям розвитку міжнародного права. При цьому роль зовнішньої політики у взаємодії національного права з міжнародним [16] полягає в тому, щоб надати як можна більший вплив на формування і розвиток у міжнародному праві тих норм і інститутів, які максимально відображатимуть національні інтереси, вибір держави і сприятимуть досягненню інтернаціональних інтересів, розвитку.

Література:

1. Баймуратов М.А. Международное публичное право. Київ. 2004. С. 6.
2. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. Москва : Международные отношения, 1981. Черкес М.Е. Международное право : учебное пособие. Одесса : Юридическая литература, 2004. С. 118.
3. Тускоз Ж. Міжнародне право. Київ. 1998. С. 9.
4. Virally M. Ou en est le droit international du developpement? *Revue juridique et politique, independence et cooperation*. 1975. № 3. P. 219–280.
5. Flory M. Droit international du developpement. Paris : Presses Universitaires de France, 1977. P. 31.
6. Pellet A. Le droit international du developpement. Paris : Presses Universitaires de France, 1978. P. 6.
7. Тускоз Ж. Міжнародне право : підручник. Київ : «АртЕк», 1998. С. 274–278.
8. Чиркин В.Е. Основы сравнительного государственного права. Москва 1997. С. 15.
9. Ильин Ю.Д. Международное публичное право: лекции. Москва : Норма, 2008. С. 197.
10. Цыганков П.А. Теория международных отношений. Москва. 2004. С. 20.
11. Мурадян А.А. Самая благородная наука (Об основных понятиях международно-политической теории). Москва. 1990. С. 8–10.
12. Лукашук И.И. Внешняя политика России и международное право. Москва. 1997. С. 8.
13. Левин Д.Б. Международное право, внешняя политика и дипломатия. Москва. 1981. С. 7–9.
14. Гегель Г.В. Философия права. Москва. 1990. 524 с.
15. Мальський М., Занько Ю., Мацяк М. Проблеми наукового дефініювання та особливості наукової інтерпретації поняття зовнішньої політики. *Вісник Львівського Університету. Серія Міжнародні відносини*. 2004. Вип. 11. С. 3–11.

16. Хижняк В.С. Роль внешней политики Российской Федерации во взаимодействии российского национального и международного права. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2003. № 4. С. 107–112.

Войтович П. П. Международное право, развитие и выбор государства: кто ответственен?

Аннотация. Статья посвящена анализу международного права как права сотрудничества и развития, вопросам реализации его норм государствами как основными субъектами международного права в процессе осуществления их внешней политики, которая является формой проявления государственной воли и представляет собой выбор государства, в том числе в вопросах развития и сотрудничества. Автор приходит к выводу, что политика как выбор в решающей степени определяет направление развития международного права.

Ключевые слова: международное право, международное право развития, развитие, сотрудничество, выбор, государство, право выбора, внешняя политика, политика, международные отношения.

Voitovych P. International law, development and state's choice: who is responsible?

Summary. The article is devoted to the analysis of international law as the law of cooperation and development, the issues of international law norms' realization through states' foreign policy which is a form of state will and state's choice, concerning development and cooperation as well. The author makes a conclusion that politics as state's choice significantly defines the direction of international law development.

Key words: international law, international law of development, development, cooperation, choice, state, right of choice, foreign policy, politics, international relations.